

ПАРТІЙНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ: НОРМАТИВНО-ЦІННІСНИЙ ВИМІР

В статті аналізується місце і роль партійної толерантності в політичному процесі, її ціннісний вимір, взаємозв'язок і взаємообумовленість її ліберальної демократії.

Ключові слова: політична толерантність, партійна толерантність, терпимість, політична терпимість, демократичні норми, політичні цінності, політична культура, політичні партії.

Здобувши незалежність Україна долучилася до світових загальноцивілізованих цінностей і процесів, визначила за мету створення демократичної, соціально-правової держави, основою якої є громадянське суспільство, розмаїття укладів життя людей у ньому і відповідно інтересів та пріоритетів.

Сучасну демократію неможливо уявити без політичних партій. Генезис ліберальної демократії нерозривно пов'язаний із зародженням політичних партій. За висловлюванням О. Реннея "політичні партії створили демократію... сучасна демократія немислима інакше, окрім як в партійному вираженні" [5, s. 312].

Як норма політичної культури, партійна толерантність означає потребу у терпимому відношенні політичних опонентів до відмінностей свого способу життя, готовності до компромісу й стриманості. І толерантність, і політика – це організаційні регулятивні, контрольні сфери суспільства, але їх функціонування істотно відрізняється. За своїм походженням партійна толерантність пов'язана з практикою ведення демократичного процесу, є його базовим принципом. Однак, партійна толерантність має межу свого застосування, після якої вона переходить в свою протилежність – нетерпимість.

Політичні партії репрезентують інтереси різних груп, вони оформлюють та обґрунтовують їх ідеологічно у вигляді систематизованих програмних вимог по відношенню до влади і державної політики.

Партії сприяють розвитку політичної участі, залучення громадян у політику, узгодженню різних, а часом і протилежних соціальних інтересів, подоланню суспільного напруження шляхом компромісів, без агресії і насилля.

С. Ліпсет і С. Роккан обґрунтували також роль партій і як виразників соціальних розколів у суспільстві [1].

Головна мета будь-якої партії – завоювання політичної влади шляхом отримання місця в представницьких органах влади, які здійснюють законодавчі (нормативні) функції, і ключових позицій у виконавчій владі. Вплив партійного фактору на формування та діяльність органів виконавчої влади здійснюється двояким чином. З одного боку, окремі політичні партії регулярно делегують своїх представників до Кабінету Міністрів. З іншого, деякі високопосадовці виконавчої влади стають членами

політичних партій, або ж приймають участь у створенні нових партій. У ругому випадку – це означає посилення лобістського впливу партій, членами яких стають вищі державні чиновники, але не формування системи взаємної політичної відповідальності партій та виконавчої влади за здійснювану державну політику.

Суспільство – це живий організм, що існує в конкретно-історичних умовах і функціонує в системі ціннісних координат. Якщо мова йде про "радянське суспільство", "демократичне суспільство", "українське суспільство", то під цим розуміється певна сукупність норм і цінностей, що їм притаманні, де поведінка індивіда детермінована правилами співжиття саме цього соціуму. Водночас, рух у бік "кращого" суспільства неможливий без спільних зобов'язань, без певного консенсусу між громадянами, без визнання спільних цінностей. Тобто, тут йдеться не про "механічну" сукупність окремих індивідів, а про їх "органічну" єдність. А без усвідомлення більшістю свого морального обов'язку перед суспільством воно приречене на стагнацію і поступове виродження. Наприклад, терпимість до думки, висловленої іншими партіями, повинна мотивуватися й тим, що партії, які не знаходяться при владі, завжди виступають з опозиційних позицій, в тому числі й пропагуючи населенню свою думку незгодну з думкою адміністративної еліти, незалежно від її наукової та практичної обґрунтованості. Партійна толерантність обумовлюється ще й тим, що прийшовши до влади, політична сила або партія повинна, приймаючи державні рішення, враховувати не тільки свої думки, але й думки інших, тому що держава покликана вирішувати загальні, інтегровані інтереси і потреби всього суспільства, громадян, а не тільки однієї партії.

Толерантність партійної еліти повинна містити не тільки вміння прислухатися до думок інших, визнавати їх окрему правоту, але й визнавати свої помилкові думки і рішення. Необхідно при цьому враховувати, що толерантність важлива умова розвитку громадянського суспільства, передумова досягнення компромісів серед різних соціальних сил, руху до можливості прийняття колективних рішень шляхом консенсусу, важлива умова укріплення демократичних основ нашої держави. Політична толерантність виражається в прагненні взаємного розуміння та узгодження різнорідних інтересів і точок зору без застосування тиску, переважно методами роз'яснення та переконання, терпимості до чужих думок, вірувань, звичок, а також поблажливості до вчинків та поведінки інших людей, не порушуючи правові норми поведінки такі як – закони, порядок, правила.

Вочевидь, терпимість взагалі та її політичний різновид є такою бажаною, ідеальною якістю, прагнення до якої декларується як моральна норма, але виконується в реальності достатньо рідко. Особливо важко дається досягнення політичної толерантності в ситуаціях протистояння, розколу суспільства на партії і групи, що ворогують, кожна з яких добирається єдності, перш за все за рахунок протиставлення членів своєї команди противникам.

Слід зазначити, що і в довідниках, і у словниках та енциклопедіях поняття толерантності, в його політичному значенні, практично відсутнє.

Однак про політичну та іншу нетерпимість написано багато праць. Це пояснюється тим, що з нетерпимістю ми стикаємось значно частіше ніж з проявами лагідності й упокорювання, великодушності та поблажливості.

В сучасному світі вирішальне значення має не нейтральна терпимість по відношенню до представників інших суспільств, культур, релігійних та етнічних спільнот, політичних установок, позицій, ідеологій та поглядів, а активна, зацікавлена толерантність, яка базується на конструктивній комунікативній взаємодії різних соціальних факторів. Розгляд феномену політичної толерантності в перспективі ціннісної орієнтації людського існування дозволяє зрозуміти саму толерантність в якості однієї з важливіших аксіологічних форм, які організують спільну людську життєдіяльність. Компроміси, які досягнуті шляхом взаємних уступок, примирення, відображають не політичну безвольність, а скоріше навпаки, вони свідчать про розумність впровадженого політичного курсу, який дозволяє уникнути великих суспільних та моральних витрат. Культура політичного консенсусу проявляється в готовності різних політичних сил піти на розумний компроміс. Толерантність в цьому випадку виступає як повага до чужої думки в поєднанні з установкою на взаємну зміну позицій в результаті критичного діалогу.

Сьогодні ми можемо фіксувати відсутність толерантності в більшості окремих категоричних висловлюваннях, які транслюються засобами масової інформації, у виступах політичних лідерів і рядових громадян. Проте і категоричні висловлювання можуть сприяти процесу обговорення, дискусії, діалогу в тому випадку, якщо вони дають привід в якості реакції викликати різні думки і позиції, що створює ефект толерантності.

Отже, партійну толерантність можна визначити як систему цінностей і норм, яка регулює взаємодію між індивідами та їх групами в правовому просторі в процесі сумісної життєдіяльності. Інтолерантність, навпроти, перешкоджає позначеним моментам. У результаті, розповсюдження принципів толерантності сприяє процесам стабільності в суспільстві, а інтолерантності, навпаки, дестабілізаційним процесам.

"Демократія" позначає складну проблему (а ще точніше – низку проблем), яку ніколи не можна розв'язати раз і назавжди. Сутність демократії пролунала з вуст афінського стратега Перікла "ми називаємо себе демократією, оскільки наше управління перебуває в руках багатьох, а не кількох" [2, с. 11, 92].

Передумовою демократії, яку умовно називають ліберальною, є терпимість – визнання за людиною права на інакшість, право на багатоманітність.

Демократія, як жодна інша політична форма, несе у собі ризик і невизначеність. За умов демократії не виключені такі явища, як зловживання владою й маніпуляція. Демократія не є розв'язанням усіх проблем життя. Є такі сфери, де повинна домінувати обізнаність і компетентність, а іноді – жорстка і конкурентна воля однієї особи. Тому толерантність до недемократичних установ часто виступає як умова виживання демократичного уряду. Громадяни – основа демократії, вони живлять демократичний дух взаємною довірою й повагою до принципів рівності.

Отже, цінність сучасної демократії полягає у багатстві її форм і механізмів самореалізації громадян, їх участі у здійсненні владних повноважень на всіх рівнях – від загальнодержавного до місцевого. Фундаментальні засади сучасної демократії базуються на синтезі різноманітних ідей, концепцій та форм організації. Вона поєднує традиційні ліберальні цінності з ідеями, котрі були запозичені від античної демократії, християнського, соціалістичного та інших рухів, враховує нові реалії інформаційного суспільства. Сьогодні більшість вчених наполягає на необхідності критичного переосмислення сучасної демократичної практики.

Політологія цікавиться тим, якою є політична толерантність як така: закономірностями або випадковостями політичного життя. Але вона цікавиться не тільки тим, якою є політична толерантність, а й тим, якою вона має бути. Усвідомлення політичних ідеалів спонукає перекроювати дійсність, усіяко наближати, підштовхувати, підганяти її під незбагнений взірець.

Коли політика стала альфою й омегою життя, щоразу, коли політичні інтереси опановували суспільну свідомість, інші інтереси відходили на задній план. Людина живе в дисгармонійній ситуації. Вимоги моралі руйнуються. Інші цінності не втілюються. Моральність не приносить спокою, не дає можливості зручно влаштуватися в світі.

Причини неузгодженості між ціннісними уявленнями і реальною поведінкою знаходяться також у поверхневому засвоєнні цінностей, у відсутності умов, необхідних для реалізації цих політичних цінностей. У зв'язку з цим зміст політичних цінностей тим сильніше впливає на політичну практику, чим більше він є адекватним змісту потреб та інтересів особистості або групи. Політичні цінності, будучи підґрунтям для вироблення стандартів оцінки політичної дії та її результатів, постають ідеальними критеріями орієнтації особистості й суспільства. Також політичні цінності сприяють формуванню цілої системи цілей, уточненню їх ієрархії через визначення головної кінцевої мети всієї політичної діяльності.

Слід зазначити, що система політичних цінностей виконує регулятивну функцію, вона обумовлює відношення соціальної групи чи іншої соціальної спільноти до різнорідних політичних або соціальних інститутів.

Більшість вітчизняних політологів відзначають, що легітимність, а значить і стабільність політичної системи суспільства залежать від ступеня відповідності її цінностей – цінностям політичної культури суспільства, а кількість "позитивних політичних цінностей", які поділяють всі члени суспільства, визначає ступінь консенсусу між його членами.

Падіння ціннісної підтримки з боку мас нижче мінімального рівня або повна відсутність її (що буває рідко) є одним із факторів підриву авторитету партії, одним із факторів, який послаблює її соціально-політичну основу і вплив на суспільні процеси.

Ряд дослідників (І. Лебедєв, Ф. Семенченко) [3] вважають, що політичні цінності – це не тільки ідеали, але й чітко описані норми, узаконення, яких необхідно дотримуватися. Так Ф. Семенченко зазначає, що при всій своїй значущості політичні цінності (ідеали) не можуть бути пі-

знані безпосередньо. Виразом політичних ціннісних ідеалів з різним ступенем адекватності слугують зафіксовані в політичній сфері життя предмети перевтілення. У зв'язку з цим, – як зазначає автор, – "певні окремі політичні ідеали можна назвати політичними нормами. Останні втілюють надособистісні початки ціннісної орієнтації, пріоритет інтерперсональних зв'язків для тих суб'єктів, що включаються в політику. Політичні норми запроваджують структуру мотивації особистості, на основі чого, людина корегує свої ціннісні орієнтації. Нормативна система більш жорстко, ніж ціннісна, детермінує діяльність людей" [4, с. 87].

Аналізуючи політичні норми і політичні цінності, необхідно зазначити, що функціональні відмінності між ними, у вузькому значенні політичних ідеалів, полягають в тому, що політичні цінності більшою мірою співвідносяться з цільовизначальними сторонами людської діяльності. Вони є критеріями орієнтації у світі, тоді як норми, переважно тяжіють до засобів і способів досягнення мети.

Проблема характеру співвідношення толерантності і політики полягає в тому, як за допомогою можливостей держави, інститутів влади – оптимізувати, погодити, збалансувати інтереси людей, забезпечити на цій основі стабільну соціальну злагоду. Це і стає предметом дослідження учених.

Терміни "демократія" і "толерантність" тісно ідентифіковані, зростання лібералізму було пов'язано з розповсюдженням "демократії", політичних норм. З цієї точки зору політична толерантність може бути безпечною для тих, хто вписується в ліберальний консенсус, тобто для тих, хто не загрожує ліберальній концепції прав людини. Проголошений лібералізм толерантних відносин в суспільстві в кінцевому рахунку повертається досить добре замаскованою тиранією більшості.

У той час, коли багато хто вважає, що політична толерантність буде застосовуватися однаково до всіх політичних доктрин, на практиці, як правило, тлумачиться і застосовується лише тому, що це не загрожує принципам, які лежать в основі ліберального режиму. Політична толерантність є на перевазі ліберальної концепції. Сучасні теорії плюралізму, наприклад, відпочивають, в більшій мірі, на концепції терпимості.

Можна з впевненістю припустити, що існують відносні труднощі в тому, як толерантні зміни корелюють з політичними обставинами. В значній мірі рівень політичної толерантності напряму залежить від готовності груп (партій) провести переговори стосовно своїх розбіжностей мирним шляхом, готовність яких у свою чергу засновано на більш фундаментальній угоді, що основні інтереси конкуруючих груп не знаходяться під загрозою. "Демократичні" толерантні норми можуть процвітати в конкретний момент часу тільки тому, що серйозних загроз для режиму немає, або вони усунені чи нейтралізовані.

Що таке партійна толерантність? Як можна її розпізнати, і як дослідити, знати, коли вона відсутня? Авторка висуває явне твердження, що партійної толерантності не існує, коли немає ніяких реальних заперечень, а нетерпимість існує тоді, коли респонденти рішуче виступають один проти одного і відмовляють іншим у праві на участь в політичному процесі.

Слід зазначити, що розбіжності партій є досить природнім, необхідним і передбачуваним явищем, тому, що справжні причини протилежних суджень полягають у протилежності інтересів. Будь-яка спроба примирити партії була і є даремна й безглузда. Натомість, необхідно прагнути, щоб кожна партія чітко і ясно визначала свої цілі і домовлялась до останнього слова. Тільки тоді суспільство може розпізнати їх істинні інтереси і дати кінцеву оцінку тим намірам, які більш за все відповідають дійсним потребам більшості. Таємниця власної могутності партій полягає в розумінні ними необхідності об'єднання, адже разом вони можуть бути непереможними й надзвичайними тільки в тому випадку, коли вони відображають інтереси своїх партій і інтереси суспільства.

Поведінка партій розглядається як результат взаємних поступок, залежних одна від одної, таких, що пристосовуються одна до одної, а держава, як така що формується в процесі повсякденної взаємодії з політичними і соціальними інститутами.

Міцність демократії немислима без повноцінної демократичної культури. Демократія життєздатна лише тоді, коли відображає політичний досвід і справжню згоду у суспільстві, згоду, яка спирається на почуття відповідальності і панування загального інтересу. Демократія – це, насамперед, культура, а не лише система інститутів, у будь-якому разі, це здобуток тривалого культурного розвитку, без якого ці інститути не мають коренів. Сутність ідеї полягає в тому, що демократія базується на поступовому набутті терпимості й усвідомленні різноманітності життя в суспільстві. Але, інституціональний характер партійної толерантності в сучасних умовах набуває нового, особливого змісту та сутності.

Під інституціоналізацією політичних партій розуміється процес, за допомогою якого, партії зміцнюються, набувають значення та стійкості. Інституціоналізація партій є не тільки процесом, але й властивістю або ж певним станом. В якості властивості, інституціоналізація може бути визначена як ступінь матеріалізації партії в суспільній свідомості, в результаті чого вона існує незалежно від своїх лідерів, регулярно долучаючись до значимих моделей поведінки. Для виміру інституціоналізації використовуються різні індикатори: тривалість існування партії та її стабільність (долучення до розколу та злиття), електоральна стабільність, стабільність представництва в законодавчих органах та ін. Тому можна стверджувати, що ми можемо говорити про інституціоналізацію партії в тому випадку, якщо вона приймала участь більш ніж у трьох загальнонаціональних виборах.

Інституціоналізм підкреслює значимість політичних організацій в соціальному процесі, тоді як у результаті психологізації поняття "організація" замінюється поняттям "політична поведінка лідерів та мас".

Великі політичні партії, які зацікавлені в збереженні статус-кво, опинились не в змозі інтегрувати та ефективно висловити інтереси нових соціальних сил, які серйозно вимагали переоцінки пріоритетів та цінностей політичних систем сучасних демократій. Це, відповідно, призвело до падіння довіри відповідних контингентів виборців до політичних інститутів, і в першу чергу до політичних партій, як потенційного інструменту досяг-

нення політичних цілей. Більшість рухів оголошують партії невід'ємним компонентом репресивної влади держави над громадянським суспільством, тобто в принципі неадекватними суспільній самодіяльності людей.

Отже, партійна толерантність сьогодні – це важливий атрибут політичної культури демократичного соціуму, який вміщує в собі і державу і громадянське суспільство. Такий різновид толерантної поведінки проявляє себе в рівноправному і симетричному публічному діалозі, учасниками якого, з одного боку, є органи, установи та інститути державної влади, а з іншого, недержавні (суспільні, некомерційні, добровільні, самодіяльні і т. п.) організації, політичні партії, профспілки, церква та інші інститути громадянського суспільства. Розповсюдження толерантних принципів, передбачає цілий комплекс умов. Тут свій вплив здійснюють різні чинники: соціально-економічні умови, політична воля і соціальні інтереси різного рівня, наявність відповідних законів, взаємовідносини між державними і недержавними органами, історичні традиції, і безперечно, менталітет та політична культура народу.

Список використаних джерел:

1. Див.: Lipset S. M., S. Rokkan. Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives. – New York : Free Press, 1967. – 544 s. 2. Фукидид. История / [изд. подг. Г. А. Стратановский и др.]. – Л. : Наука, 1981. – 543 с. 3. Див.: Лебедев И. А. Политические ценности как сложный и многомерный объект // Вестник Московского университета. Сер. 12. Политические науки. – 1999. – № 2. – С. 38–49; Семенченко Ф. Політична діяльність: аксіологічний вимір. – К. : ТОВ Видавництво поліграфічний дім "Формат", 2011. – 304 с. 4. Семенченко Ф. Політична діяльність: аксіологічний вимір. – К. : ТОВ Видавництво поліграфічний дім "Формат", 2011. – 304 с. 5. Renney A. Governing of Men. Manchester: University Press, 1989 – 312 s.

Надійшла до редколегії 11.04.14

В. А. Носовец

ПАРТИЙНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ: НОРМАТИВНО-ЦЕННОСТНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

В статье анализируется место и роль партийной толерантности в политическом процессе, её ценностное измерение, взаимосвязь и взаимообусловленность её либеральной демократии.

Ключевые слова: политическая толерантность, партийная толерантность, терпимость, политическая терпимость, демократические нормы, политические ценности, политическая культура, политические партии.

V. Nosovets

PARTY TOLERANCE: NORMATIVE AND VALUE DIMENSION

The article examines the place and role of the party tolerance in the political process, its evaluative dimension, correlation and interdependence of it's liberal democracy.

Keywords: political tolerance, party tolerance, toleration, political toleration, democratic norms, political values, political culture, political parties.